

CONSTANTIN ASLAM

Paradigme în istoria esteticii filosofice
Din Antichitate până în Renaștere

INSTITUTUL EUROPEAN
2013

Cuprins

Prefață / 9

Capitolul 1. Datele de fundal ale esteticii filosofice / 19

1.1. Constituirea istorică a esteticii / 19

1.2. Estetica în contexte polisemice actuale / 37

1.3. Practici filosofice concurente în estetica actuală / 53

1.4. Către un model presupozitional de analize în estetică / 64

Capitolul 2. Paradigma artei și frumosului în Antichitatea grecească / 73

2.1. *Téchnē* în spațiul culturii grecești / 73

2.1.1. *Téchnē* – un concept polisemantic / 73

2.1.2. Fundamente ontologico-religioase ale practicilor și gândirii artistice grecești / 76

2.1.3. Între apolinic și dionisiac – practici artistice și reprezentări teoretice / 82

2.2. Cuvintele fundamentale ale esteticii grecești / 85

2.2.1. Precizări metodologice / 85

2.2.2. Înțelesuri ale sufletului – incursiuni în universul dihotomiilor conceptuale grecești / 87

2.2.3. Arta – formă de viață și mijloc de cunoaștere. Specificul cunoașterii poetice / 96

2.3. Teorii asupra artei în paradigma estetică grecească / 101

2.3.1. Preliminarii conceptuale / 101

2.3.2. Teoria mimetică / 104

2.3.3. Teoria cathartică / 106

2.3.4. Teoria iluzionistă / 108

2.4. Înțelesuri ale Frumosului în estetica grecească / 111

2.4.1. Preliminarii conceptuale / 111

2.4.2. Sensuri etimologice / 113

2.4.3. Teorii ale frumosului / 115

2.4.3.1. *Frumosul ca armonie, teoria armonică sau Marea Teorie / 117*

2.4.3.2. *Teoria erotică a frumosului. Frumosul inteligibil / 120*

2.4.3.3. *Teoria pragmatică. Frumosul ca utilitate și plăcere / 126*

2.4.3.4. *Esențialism versus consensualism. Dispute privind natura frumosului* / 128

2.4.3.5. *În loc de concluzii* / 133

2.5. Plotin și sinteza gândirii estetice grecești / 134

2.5.1. Preliminarii / 134

2.5.2. Coordonate ale metafizicii plotiniene / 136

2.5.3. Frumosul între sensibil și inteligibil / 141

Capitolul 3. Paradigma artei și frumosului în Evul Mediu creștin / 153

3.1. Specificul esteticii medievale. Context interpretativ / 153

3.1.1. Precizări metodologice / 153

3.1.2. Fundamente ontologico-religioase ale practicilor și gândirii artistice medievale / 156

3.1.3. Simbolul – dialectica dintre văzut și nevăzut / 165

3.2. Teorii ale artei și frumosului în lumea medievală / 171

3.2.1. Preliminarii. Caracteristici ale esteticii medievale / 171

3.2.2. Estetica luminii / 177

3.2.3. Dihotomia frumosului în estetica medievală. Frumosul metafizic *versus* frumosul sensibil / 181

3.3. Teorii ale artei și frumosului în lumea bizantină. Războiul icoanelor / 184

3.3.1. Cultura europeană răsăriteană – caracteristici generale / 184

3.3.2. Războiul icoanelor / 191

3.3.3. Frumosul metafizic *versus* frumosul sensibil. Teorii reprezentative / 198

3.3.3.1. *Vasile cel Mare* / 198

3.3.3.2. *Dionisie Areopagitul* / 200

3.4. Teorii ale artei și frumosului în lumea occidentală / 202

3.4.1. Cultura europeană apuseană – caracteristici generale / 202

3.4.2. Frumosul metafizic *versus* frumosul sensibil. Teorii reprezentative ale artei și frumosului / 207

3.4.2.1. *Aureliu Augustin* / 207

3.4.2.2. *Toma d'Aquino* / 216

3.5. Condiția artei și artistului în lumea medievală. Reprezentări teoretice / 222

3.5.1. Artele liberale – precizări terminologice și conceptuale / 222

3.5.2. Condiția artelor vizuale în Evul Mediu / 225

3.5.3. Estetica artelor vizuale / 229

3.5.4. Condiția artistului plastic / 235

Capitolul 4. Paradigma artei și frumosului în Renaștere / 243

4.1. Renaștere și Renașteri. Abordări teoretice complementare / 243

4.2. Fundamente ontologico-religioase ale practicilor și gândirii artistice renașcentiste / 254

4.2.1. Destrucția *Weltanschauung*-ului medieval: factori externi și interni / 254

4.2.2. Particularități ale *Weltanschauung*-ului renașcentist: Umanismul și Reforma / 269

4.3. Specificul esteticii renașcentiste / 281

4.3.1. Estetica filosofilor / 283

4.3.2. Estetica umaniștilor / 291

4.3.3. Estetica artiștilor / 295

4.4. Teorii ale artei și frumosului în lumea Renașterii / 323

4.4.1. Teoria proporțiilor / 333

4.4.2. Teoria perspectivei / 337

4.4.3. Viziunea subiectivistă asupra artei și frumosului / 342

Bibliografie / 347

Abstract / 359

Résumé / 361

Capitolul 1

Datele de fundal ale esteticii filosofice

1.1. Constituirea istorică a esteticii

Termenul de estetică este un calc după cuvântul grecesc *aisthesis*, cuvânt care denumea capacitatea noastră de a simți. *Aisthesis* însemna în greaca veche deopotrivă: senzație, percepție, simțire, respectiv acțiunea și rezultate funcționării celor cinci simțuri prin intermediul cărora suntem în permanent contact cu lumea interioară și exterioară nouă. Dar *aisthesis* însemna și cunoașterea naturală omenească, ceea ce dobândim în mod firesc și direct prin practicarea vieții noastre în comun. Cunoașterea naturală își are geneza în structurile sensibile omenești, în starea sufletească globală care sintetizează în mintea noastră datele lumii externe, stările și trăirile interne. Prin cunoașterea naturală realizăm identitatea cu sine a ființei noastre individuale și, totodată, dobândim, prin intermediul identificărilor de toate genurile, reprezentări asupra lumii în care trăim: știm cine suntem, unde suntem, cum ne diferențiem de alții, ne cunoaștem preferințele, știm ce ne place ori ce nu ne place etc. În consecință, *aisthesis* desemnează acea facultate de cunoaștere prin care omul dobândește, în mod natural, reprezentări ale lumii interioare și exterioare. Prin intermediul mecanismelor ei naturale de funcționare, noi locuim într-o lume familiară, cunoscută de la sine și, desigur, de la sine-înțeleasă.

Aceste sensuri istorice ale cuvântului *aisthesis* au fost conservate, într-un fel sau altul, și de apariția în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a unei noi discipline filosofice numite „estetica”, creație a lui Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762), cel care a publicat în 1750 o lucrare cu titlul *Aesthetica* și a trasat programul unei noi științe centrate în și pe sensibilitatea omenească. „Pentru Baumgarten estetica este efectiv o știință a cunoașterii sensibile. Obiectul acestei științe e perfecțiunea sensibilă, prin opoziției cu perfecțiunea rațională constitutivă a adevărului și binelui⁵”.

Prin Baumgarten estetica dobândește statutul de discurs unificat și autonom al fenomenelor și experiențelor omenești legate de frumos și artă. El

⁵ Denis Huisman, *Dicționar de opere majore ale filosofiei*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 184.

transformă, pentru prima dată în mod explicit, capacitatea noastră de a simți într-o facultate de cunoaștere distinctă de gândire discursivă: „sediul” argumentării și raționării. Mai mult decât atât, Baumgarten va face și distincția, devenită tranșantă în filosofia lui Kant, între statutul celor trei valori cardinale, adevăr, bine și frumos, gândite ca aparținând unor facultăți ale minții noastre organizate pe principii funcționale autonome. Dacă știința dobândirii adevărului și binelui se referă la investigarea și cunoașterea părții raționale din noi, știința dobândirii frumosului are în sarcină investigarea și cunoașterea părții sensibile, emoționale din om.

Știința frumosului, estetica, investighează *perfecțiunea sensibilă* care este paralelă și *ireductibilă* la orice altă perfecțiune rațională⁶. Perfecțiunea sensibilă există *cu* și *prin* fenomen, în contextul în care arta era înțeleasă de Baumgarten ca fenomen sensibil, purtător de perfecțiune (valori). „Ea (arta) nu are voie să zboare deasupra fenomenului, pentru a se ridica deasupra fenomenului, ci rămâne în mijlocul lui; nu vrea să se întoarcă la cauzele lui, ci vrea să-l înțeleagă în purul lui *ce* și să ni-l prezinte în propria *ființă*, și în propria *manieră de ființare*”⁷.

Această viziune a lui Baumgarten de reabilitare a sensibilității umane și de încercare de cunoaștere științifică a ei a reprezentat un act de mare curaj teoretic. Să nu uităm că suntem în Epoca Luminilor, perioadă în care știința și rațiunea discursivă era noua religie a filosofilor. Or, Baumgarten, reabilitând sensibilitatea și sentimentul, contestă ideea conform căreia *doar* știința și rațiunea produce cunoaștere veridică. Alături de cunoașterea rațională dobândită *mijlocit*, prin derivarea conceptelor din principii prime, există și o cunoaștere *nemijlocită*, dobândită din simțirea și sensibilitate noastră lăuntrică. A cunoaște în acest orizont al sensibilității înseamnă a dobândi certitudini interioare, perfecțiuni (valori), care nu au nevoie de mișcările și operațiile specifice rațiunii. „Realitatea pur intuitivă nu este o simplă eroare, ci are în sine o măsură proprie. Fiecare operă de artă autentică ne prezintă această măsură; ea nu ne expune doar o abundență de intuiții, ci domină această abundență; ea o configurează, lăsând să iasă la iveală, prin această configurație, unitatea ei internă. Orice intuiție estetică nu ne arată doar multiplicitatea și diversitatea, ci, în ambele, și o anumită regulă și ordine... în fiecare intuiție estetică are loc o confluență de elemente, că noi nu le putem desprinde din totalitatea acesteia, nu le putem indica izolat și separat... acest întreg ni se dă în aspectul său pur, ca întreg divizat și determinat complet”⁸.

Am putea spune că în viziunea lui Baumgarten, realitatea ni se livrează prin două moduri de organizare și cunoaștere egal îndreptățite ontologic: realitatea

⁶ Vezi www.spiritadsky.com/philosophy/philosophers.

⁷ Ernst Cassirer, *Filosofia luminilor*, cap. „Bazele esteticii sistematice. Baumgarten”, traducere de Adriana Pop, Editura Paralela 45, Pitești, 2003, p. 322.

⁸ Ernst Cassirer, *op. cit.*, p. 323.

ideală și realitatea sensibilă. Prima ni se relevă mijlocit prin concepte, în timp ce realitatea sensibilă ni se relevă nemijlocit prin sensibilitate, prin sentiment ori intuiție. Prima produce cunoaștere, cealaltă valori. Ambele moduri de a fi ale realității posedă fiecare, distinct, anumite principii și logici interne de construcție. Sensibilitatea posedă așadar, ca și rațiunea, propriile legi interne a căror analiză interesează estetica și din această perspectivă ea ar trebui să răspundă la următoarea întrebare: Cum sunt organizate experiențele mintale ce rezultă din contactul nemijlocit cu lumea obiectelor și trăirilor noastre? Pe scurt, prin Baumgarten se produce teoria-cadru a esteticii filosofice concentrată în expresia „atitudinea estetică”, ce desemnează o hartă conceptuală în interiorul căreia s-a constituit acest domeniu de preocupări specializate în analizele sensibilității omenești, a frumosului și artei. Simplu spus, estetica a apărut ca disciplină autonomă în câmpul filosofiei odată cu tematizarea și încercarea de cuprindere teoretică a ceea ce noi numim azi „atitudine estetică”.

*
* *

Atitudinea estetică este o specie a atitudinii umane în genere, văzută ca un complex mental de credințe, valori și dispoziții prezente în orice act comportamental, complex pus în corelație cu obiectele și faptele ce posedă o anumită încărcătura emoțională (artistică) și care sunt trăite într-o experiență personală și individuală⁹. Prin urmare, o bună înțelegere a atitudinii estetice este condiționată de o bună reprezentare a felului în care sunt configurate atitudinile în genere.

Ce sunt atitudinile? Într-o accepție generală, atitudinile sunt stări psihologice, orientări ale minții¹⁰ noastre și, prin aceasta, a comportamentelor noastre,

⁹ Cercetarea atitudinii ca stare a minții aparține desigur domeniului psihologiei. În ultimele decenii, mai ales după apariția științelor cognitive și a filosofiei minții, bibliografia dedicată analizei atitudinii este de-a dreptul copleșitoare, fapt care poate fi verificat cu ușurință apelând la resursele existente pe internet. În raport cu aceste resurse, caracterizarea atitudinii, ca structura mentală generic umană, nu depășește în acest articol stadiul de informare cu caracter general. Am consultat în redactarea paginilor dedicate atitudinii titlurile: Victor Oprescu, *Aptitudini și atitudini*, Editura Științifică, București, 1991, Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Darzl J. Bem, *Introducere în psihologie*, ediția a XI-a, traducere din limba engleză de Leonard P. Băiceanu, Gina Ilie, Loredana Gavrilă, Editura Tehnică, București, 2002, cap. „Atitudinile”, pp. 842-850, Mielu Zlate, *Introducere în psihologie*, Editura Polirom, Iași, 2007, S.J. Breckler & E.C. Wiggins (1992). *On defining attitude and attitude theory: Once more with feeling*, în A.R. Pratkanis, S.J. Breckler, & A.C. Greenwald (eds.), *Attitude structure and function*, Hillsdale, NJ: Erlbaum. pp. 400-430.

¹⁰ Termenul „minte”, concept dominant astăzi în investigațiile recente din domeniul științelor cognitive ori al filosofiei minții, se suprapune peste vechiul înțeles al conceptui „a gândi” fixat de către Descartes, ca unitate sintetizată într-un „Eu” al tuturor facultăților noastre principale: înțelegere, voință, imaginiție, emoție. Vezi Radu M. Solcan, cap. „Psihologia filosofică”, în *Introducere în filosofia minții din perspectiva științei cognitive*, Editura Universității din București, 2000, pp. 25-62.

într-o anumită direcție. Orientarea minții este, am putea spune, elementul *a priori* a ființei noastre omenești, în sensul că originea ei nu se află în obiectele (proprietăți, raporturi) lumii (interne – externe, reale-ideale) cu care noi interacționăm, ci în structurile adânci ale subiectivității noastre. Obiectele lumii în integralitatea lor sunt astfel prinse în aceste orientări ale minții și, prin urmare, înțelesul *primar* al acestora este predeterminat de modul de configurare a subiectivității noastre.

Atitudinile sunt responsabile de faptul că indivizii umani sunt subiecte active și selective ale lumii. Acestea exprimă preferințele omului, modul particular de acțiune și reacțiune fundat pe credințele și înclinațiile noastre individuale. Atitudinile produc valori, acte de exprimare a preferințelor noastre față de lume, ce direcționează și susțin energetic comportamentul. De reținut este faptul că atunci când vorbim despre atitudini nu ne referim la obiecte, ci la modul în care noi ne raportăm la obiecte. În alte cuvinte, universul de discurs în care trebuie să plasăm atitudinile ține de lumea valorilor, adică de modul în care noi ne raportăm la lucruri. Ele au la bază concepte evaluative ce constau dintr-o raportare bipolară față de obiectele ei de referință: pozitiv sau negativ în funcție de rolul stimulator și frenator în atingerea țăintelor urmărite de fiecare dintre noi.

Atitudinile sunt multiple și greu de inventariat. Dar, după felul în care se coagulează, se unifică, într-un gen de matrice a valorilor, ele pot fi grupate după anumite criterii. Astfel deosebim între: a) atitudini (valori) cognitive ce vizează valoarea judecăților și care se referă la adevăr și fals, la credințe pozitive, negative sau neutre („suspendate”); b) atitudini (valori) afective, evaluative, apreciative etc. ce sunt legate de reacțiile sufletești tripartite: *atracție – respingere – neutralitate*. Ele privesc sentimentele fundamentale ale omului: plăcerea, iubirea, ura, disprețul, indiferența; c) atitudini (valori) acționale ce acoperă universul acțiunii umane: implicare – nonimplicare; a face și a crea; a lupta, a împiedica; a lăsa lucrurile să meargă etc.

Atitudinile sunt inobservabile în mod nemijlocit de către celălalt pentru că ele își au *originea în interiorul nostru*, în lumea interioară eului, individual și transcendental, ca moduri de a fi a ceea ce e uman în noi; despre ele aflăm din *limbaj, reacții, posturi, gesturi, moduri de expresie comportamentale*. Fundamentul acestor reacții nu este în exterior, ci în interior. Ele sunt generice ființei omenești, urmând valorile cardinale: religioase și morale, de cunoaștere și de exprimare a preferințelor (valorizare) cu toate subdiviziunile ce însoțesc acest valori – cadru (valori-scop).

În ansamblu personalității umane, atitudinile se situează în intervalul dintre conștiință și comportament. Ele mediază relațiile complexe dintre conștiință și comportament fiind socotite ca veritabile scheme conceptuale¹¹ preliminare

¹¹ În ultimele decenii, mai ales prin scrierile de logică ale lui Willard van Orman Quine, se vorbește despre „punctul de vedere al logicii” care ar consta în „atitudinile propoziționale”

comportamentului real. Există, din acest unghi de vedere, scheme intelectuale, scheme perceptive, scheme evaluative și scheme motorii, ele fiind puse în acțiune sau blocate în funcție de momentul deliberativ fundat pe afect, respectiv pe conștiința de sine a persoanei. Ele sunt exprimări de genul: „eu nu fac asta”; „mie nu-mi place”; „mie îmi place”; „nu vreau să știu”; „vreau să fac”; „cred că...”¹² etc.

Trebuie spus clar că atunci când vorbim despre atitudine estetică trebuie să avem în vedere faptul că „sunt cel puțin patru concepte subsumate conceptului de atitudine estetică: *simțul estetic, interesul estetic, gustul estetic și idealul estetic*¹³”. În istoria gândirii estetice, Plotin este cel care introduce conceptul de *simț intern*, parte a Sufletului, care urmează o dinamică internă în acord cu obiectele în care se recunoaște pe sine. Însă cei care vor impune conceptul „simț intern”, numit și cu expresia latină *sensus communis*, au fost filosofii empiriști englezi, descoperitorii „minții psihologice¹⁴”: Joshep Addison (1672-1719) Lord Shaftesbury (1671-1713), Francis Hutcheson (1696-1782), David Hume (1711-1776), autor al celebrului text *Of the Standard of Taste* și Edmund Burke (1728-1797), tradus în limba română cu celebra sa lucrare *Despre frumos și sublim*¹⁵.

(*propositional attitude*) ce relaționează starea mentală a unei persoane aflată în conexiune cu o anumită propoziție, stare ce își asumă un anumit înțeles și posibilitatea ca această propoziție să fie adevărată sau falsă. În funcție de această atitudine, o anumită persoană poate avea diferite „posturi” mentale față de respectiva propoziție: credință, dorință, speranță etc., toate acestea implicând intenționalitatea, adică orientarea către „obiecte” a proceselor psihice. Nu există procese psihice fără obiectul către care sunt orientate. A iubi, de pildă, implică o orientare către „obiectul” iubirii. Nimeni nu iubește în genere, ci pe „cineva” sau „ceva”. „Profesorul Popescu crede că studenții lui iubesc muzica clasică”. Acesta este un exemplu tipic de atitudine propozițională ce corelează starea mentală a credinței cu enunțul anterior formulat. Vezi Quine, W.V. (1980 a), *From a Logical Point of View, Logico-Philosophical Essays*, ediția a II-a, Harvard University Press, Cambridge, MA.

¹² Pe larg în, Lester Ambree, *Analiza reflexivă. O primă introducere în investigația fenomenologică*, traducere de Ioana Blaj și Nicoleta Szabo, ediție îngrijită de Ion Copoeru, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2007, în mod special cap. V, pp. 123-141 și cap. VII, pp. 171-188.

¹³ Vasile Morar, *Estetica. Interpretări și texte*, Editura Universității din București, 2003, pp. 13-51, respectiv: <http://www.unibuc.ro/eBooks>.

¹⁴ „Mintea logică” este descoperită și teoretizată de Aristotel în celebrul săi *Organon*, fiind cercetată cu scopul de a stabili condițiile de validitate ale raționamentelor. Dimpotrivă, „mintea psihologică” a fost supusă interogației pentru a determina originea și tipologia ideilor, puterea și limitele cunoașterii noastre ce-și are izvorul, cum susține Descartes și Kant, doar în circumscrierea senzorială și intelectuală a lui *ego cogito*.

¹⁵ Antologiile actuale de estetică din spațiul anglo-saxon reproduc, aproape fără excepție, două dintre textele estetice ale filosofilor empiriști considerate a fi canonice pentru înțelegerea teoriei gustului: Francis Hutcheson, *An Initial Theory of Taste: from An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*, și David Hume, *Of the Standard of Taste: from Four Dissertations*, vezi George Dikie, Richard Sclafani, Ronald Roblin, *Aesthetics a Critical Anthology*, ediția a II-a, Bedford/St. Martin's, Boston, New York, 1989, pp. 223-253.

Contribuțiile esteticienilor englezi în această privință pot fi surprinse în patru puncte: „a) există un *simț interior* și acesta se fundează pe cele cinci simțuri naturale ale omului, dar el acționează integrându-le pe acestea într-o reacție spontană de apreciere valorică; b) simțul interior este pus în noi de natură și noi suntem făcuți prin structura noastră să simțim intuitiv și spontan ordinea, corespondența, simetria și măsura din lucruri, din comportare și din idei... el este o funcție atotcuprinzătoare a conștiinței; c) simțul intern ca simț estetic progresa în constituția sufletului, adică el este educabil: nu ochiul, vederea se perfecționează spun ei, ci privirea, nu auzul se perfecționează, ci audibilitatea; d) tot ei pregătesc terenul teoretic pentru analiza filogenetică și ontogenetică a simțurilor...¹⁶”.

Există, desigur, o apropiere, dar și o distincție semantică, de înțeles, între cele patru concepte subsumate „atitudinii estetice”. Apropierea lor derivă din faptul că ele sunt închise în cercul subiectivității noastre, în trăirea pe care o experimentăm cotidian cu toții și care are în vedere totalitatea actelor conștiinței, a eu-lui individual. Deosebirea constă în faptul că ele se referă continuu la clase distincte de stări psihice și fapte de gândire, cum sunt, de pildă, deosebirea dintre *faptele de percepție* și *faptele de gândire*.

În paranteză fie spus, această distincție a generat dezbateră, nici azi încheiată, în lumea esteticii analitice, dacă „starea estetică a minții” (o altă expresie a „atitudinii estetice”) este sau nu cognitivă. Două poziții, devenite cu timpul clasice, s-au conturat în această dezbateră. Prima poziție afirmă că starea estetică a minții, identificată cu simțul intern al plăcerii, permite minții să afle ceva din ceea ce e în exteriorul ei, cu alte cuvinte, că putem vorbi și despre o funcție cognitivă a simțului intern. Cea de-a doua poziție susține că starea estetică a minții este reactivă (necognitivă), ea consumându-se în interiorul subiectivității noastre fără legături cu starea empirică a faptelor¹⁷. Vom reveni asupra acestei chestiuni în capitolul dedicat practicilor estetice actuale.

Schimbarea istorică care a făcut posibilă apariția esteticii prin înlocuirea dezbaterilor privitoare la „frumos” cu cele legate de „gust” este sintetic surprinsă de istoria pe care o face Roger Scruton ideii de „frumos”. Vezi Roger Scruton, *Beauty*, Oxford University Press, 2009, în special capitolele 5 și 6: *Artistic Beauty, Taste and Order*, pp. 97-148.

¹⁶ Vasile Morar, *op. cit.*, p. 56. De asemenea, o analiză pertinentă a contribuțiilor esteticienilor englezi la constituirea conceptului „atitudine estetică” o propune Paul Guyer, în cap. „Eighteenth-century aesthetics”, vol. *A Companion to Aesthetics*, ediția a II-a Stephen Davies, Kathleen Marie Higgins, Robert Hopkins, Robert Stecker și David E. Cooper (eds.), Blackwell Publishing Ltd (1e, 1992); vezi și Monroe C. Beardsley, *Aesthetics from classical Greece to the present. A short history*, The University of Alabama Press, 1976, VIII, *The Enlightenment: Empiricism*, pp. 166-206.

¹⁷ O prezentare sintetică și pertinentă a dezbaterilor inițiate de esteticienii englezi în George Dikie, cap. 2, „The Theory of Beauty. Plato to the Nineteenth Century”, în *Introduction to Aesthetics. An Analytic Approach*, Oxford University Press, New York, 1997, pp. 9-24.

În cele ce urmează ne vom referi, în contextul apariției istorice a esteticii, la modul în care dezbaterile clasice în jurul celor patru accepții ale atitudinii estetice au contribuit la configurarea clasică a acestei discipline filosofice prin Baumgarten și, decisiv, prin Kant.

*
* *

Atitudinea estetică se referă, în cea mai simplă dintre accepțiile sale, la orientarea naturală a ființei umane către plăcere. Căutarea plăcerii și evitarea durerii pare a fi una dintre cele mai evidente constante ale comportamentului uman. Prin urmare, spre deosebire de celelalte tipuri de atitudini, aceasta, atitudinea estetică, se referă la evaluările noastre în raport de plăcere și neplăcere.

Atitudinea estetică, în *sens larg*, se referă concomitent la sensibilitate, adică la mai multe clase de trăiri (afecte): *dispoziții, emoții, sentimente, pasiuni* studiate, cu mijloace specifice de psihologie, sociologie, antropologie și estetică. În *sens restrâns*, ideea de atitudine estetică se referă la acele clase de trăiri (afecte) care sunt puse în corelație cu toate formele de manifestare ale artei (a „obiectelor” create cu scopul de a produce în noi stări de seducție: emoție, plăcere, bucurie, încântare etc.) fiind asimilată cu atitudinea artistică. Prin urmare, atitudinea estetică în cele două accepții se deosebește de atitudinea practică fundată pe interes, de atitudinea teoretică fundată pe nevoia de ști, de atitudinea religioasă fundată pe nevoia de a crede și de atitudinea morală fundată pe nevoia de echitate și respect de sine.

În consecință, atitudinea estetică numește atât o parte a omului – partea legată de sensibilitate, cât și ființa umană în întregul ei, întrucât toate celelalte tipuri de atitudini se fundează în atitudinea estetică, adică în orientarea naturală a omului către plăcere. Această idee constituie una dintre contribuțiile majore ale perspectivei clasice în estetică și o datorăm, cum arătam, întemeietorilor englezi ai esteticii care l-au inspirat masiv pe Kant în elaborarea teorii facultăților.

În acest înțeles, atitudinea estetică face parte din categoria conceptelor primitive care au fundat estetica în sens modern, fapt teoretic ce coincide cu descoperirea teoriei gustului, nume pentru o nouă facultate a minții omenești numită de Kant sentimentul de plăcere. Cum se știe, pentru Kant există trei facultăți ale minții noastre, facultatea de cunoaștere, facultatea de a dori și sentimentul de plăcere (și neplăcere), dispuse în acord cu tripticul valorilor cardinale, Adevăr, Bine, Frumos, cărora el le dedică cele trei *Critici*. Așadar, problema atitudinii este discutată în interiorul teoriei gustului și a ideii de autonomie a esteticului, vizând trăirea frumosului. În treacăt fie spus (asupra acestei idei vom reveni) în lucrările și tratatele de estetică de orientare analitică atitudinea estetică este un subcapitol la capitolul publicul și arta¹⁸, deci el vizează mai degrabă în-

¹⁸ Vezi Dabney Townsend, *op. cit.*, pp. 171-191.

cercarea de a înțelege datele legate de receptarea operei de artă. O astfel de convingere – atitudinea estetică este legată *doar* de receptare – e una dintre motivele apariției teoriei instituționale a artei a lui George Dickie¹⁹.

Revenind, constituirea în tradiția modernă a conceptului „atitudine estetică” a avut la bază două importante achiziții teoretice ce au produs o ruptură față de tradiția antică și medievală structurată de câteva dihotomii ce-și aveau rădăcina în credința că omul, prin sufletul său, este purtător de divinitate. Între acestea, de prim-plan, erau următoarele dihotomii: sensibil *versus* inteligibil, doxa *versus* episteme, virtute *versus* plăcere, timp *versus* eternitate, creație *versus* creatură, corp *versus* suflet, muritor *versus* nemuritor, fenomen *versus* esență etc. În cuprinsul acestei lucrări vom face dese referiri la acest mod de a gândi lumea în antiteze ireconciliabile. Prin raportare la această tradiție, tematizarea „atitudinii estetice” a produs o dislocarea istorică de mentalitate și o veritabilă inversiune a valorilor.

Vom înțelege mai bine această schimbarea radicală dacă vom avea o bună reprezentare a celor două sensuri ale „atitudinii estetice”: a) *sensul larg* ce constă în metamorfozarea ideii de aparență și teoretizării judecății de gust fundată pe o nouă facultate a minții: sentimentul de plăcere (și neplăcere); b) *sensul restrâns* numit și „atitudine artistică”, conceput ca *trăire dezinteresată* a frumosului sau, ceea ce e același lucru, ca *plăcere dezinteresată*.

Istoric vorbind, sensul larg al atitudinii estetice își are punctul de plecare în scrierile semnate de gânditorul alsacian Johann Heinrich Lambert (1728-1777) și ale lui Alexander Baumgarten, cei doi filosofi care au avut contribuții decisive la crearea esteticii. Reacția acestora era îndreptată împotriva filosofiei raționaliste de tip cartezian, dar și împotriva fizicii, a mecanicii clasice a lui Newton, care au eliminat din cunoaștere partea emoțională a ființei noastre omenești, întrucât a atribuit senzațiilor și percepțiilor *doar* funcții de cunoaștere. Or, ei constată ceea ce toată lumea știe, că operele de artă produc în noi impresii vii, trăiri însuflețite și intense ce ne conduc către forme de cunoaștere lăuntrică, mișcări ale spiritului izgonite de știința care și-a propus cunoașterea realului. Prin urmare, simțurile ne pun în contact nu doar cu proprietățile fizice ale lucrurilor, ci și cu „aparențele”, felul în care acestea întrețin o anumită relație sufletească cu noi. De pildă, zahărul produce o *senzație de dulce* aproape tuturor oamenilor cu analizatorul gustului sănătos, dar *plăcerea dulcelui* este doar a unora. Cu toții avem senzația de acru ce însoțește anumite alimente, dar numai unora dintre noi le place acrul. Orice obiect are, așadar, două „apariții”: prima e legată de proprietăți intrinseci, masă, greutate, duritate, gust etc., iar a doua e legată de „aparențe”, adică de ceea ce noi înșine atribuim acestor obiecte în funcție de anumite

¹⁹ George Dickie, cap. 8, „The Institutional Theory of Art”, în *op. cit.*, pp. 82-93. O istorie a variantelor de elaborarea a teoriei instituționale a artei, cristalizată după îndelungi și aprinse dezbateri este sintetizată în George Dickie, *Art and Value*, cap. 5, Blackwell Publishers, pp. 52-73.

stări interioare. În termeni actuali, cei doi filosofi au întemeiat estetica pentru că au descoperit „universul valorilor”, cu toate că termenul de valoare încă ne se afla în circulație intelectuală, iar axiologia (filosofia valorilor) apare abia în secolul al XIX-lea. În esență, ceea ce numim noi „obiect” ține de anumite contexte de apariție între care „realitatea” și „aparența” sunt cele mai importante determinații.

Așa se explică de ce ambii filosofi i-au atribuit esteticii ca obiect de analiză aparența²⁰, concept dominat de nenumărate și neașteptate ambiguități, ceea ce a permis o schimbare de sens prin raportare la înțelesul fixat de tradiția greco-latină.

Astfel, Lambert consideră că estetica are ca obiect o ordine a realității ce se află la egală distanță între adevăr și fals. „Într-adevăr, nu trebuie să opunem pur și simplu adevărul și falsul; în cunoașterea noastră mai există un spațiu intermediar între acestea două posibilități, spațiu pe care-l numim aparență... motivul pentru care ne reprezentăm adesea lucrurile altfel decât sunt și pentru care devine ușor să luăm ceea ce ele par să fie, drept ceea ce sunt ele cu adevărat²¹”. Se poate remarca faptul că Lambert înțelege prin aparență ceea ce vechii greci înțelegeau prin fenomen, respectiv „a face să apără”, „a trece la lumină”, „a se face cunoscut”, „a se arăta”, „a apărea” (ceea ce apare în experiență), identificat cu ceea ce e sensibil și opus realităților inteligibile²². „La Lambert, ca și în toată tradiția filosofică începând cu Platon, noțiunea de aparență este echivocă: ea desemnează la fel de bine simpla apariție a lucrului și deformarea sa, manifestarea și iluzia. În primul caz, aparența nu se opune realității; ea este chiar unica modalitate de acces la real. În al doilea caz, dimpotrivă, ne îndepărtează de el... astfel, *Neues Organon* ca teorie a sensibilului va deschide și ea o breșă în sistemul leibnizo-wolffian și va exprima necesitatea unei luări în considerare a cunoașterii finite sau estetice²³”.

Complementar, Baumgarten interpretează „aparența” ca obiectul noii științe, estetica, pe care o definește în următorii termeni: „Estetica (teorie a artelor liberale, doctrină a cunoașterii inferioare, artă a gândirii frumoase, artă a analogului rațiunii) este știința cunoașterii sensibile²⁴”.

²⁰ Fragmente semnificative din scrierile lui Lambert și Baumgarten, traduse în română, ce fac referințe explicite la obiectul de studiu al esteticii, pot fi găsite în Luc Ferry, *Homo Aestheticus. Inventarea gustului în epoca democratică*, traducere din limba franceză și note de Cristina și Constantin Popescu, Editura Meridiane, București, 1997, Anexa I, Lambert, *Neues Organon. Prezentarea și traducerea primului și ultimului capitol*, pp. 331-372 și Baumgarten, *Aesthetica. Traducerea primelor paragrafe și a capitolului despre adevărul estetic*, pp. 375-389.

²¹ Lambert, *Neues Organon*, apud Luc Ferry, p. 321.

²² Vezi Gheorghe Vlăduțescu, *O enciclopedie a filosofiei grecești*, Editura Paideia, București, 2001, art. „fenomen”, pp. 249-250.

²³ Luc Ferry, *op. cit.*, pp. 331-333.

²⁴ Baumgarten, *Aesthetica*, apud Luc Ferry, p. 375.